

Hlavní zásady ethiky humanitní

Náboženství a mravnost. Kritéria mravnosti. Kant a Hume: rozum a cit. Staré uznání příkazů lásky k bližnímu. Kdo je můj bližní? Jaká má být prací láska a humanita.

Probrali jsme několik soustav ethických. Nejsou to všechny, ale přece hlavní z těch směrů, které usilují o novou, řekl bych moderní, mravnost. Nejsou všechny, ale z daného přehledu možno vidět, že soudobé myšlení má velice silný směr ethický. Jistě nemají pravdu ti, kdo naši dobu odsuzují pro neideálnost. Nechci chválit nynější doby, ale v tom bych ji nechtěl křivdit.

Ted' k závěrku, aby to nebyla jen kritika, chceme se dohodnout o věcech, které každému z nás mají být a jsou důležité.

Především o rozdílu náboženství a mravnosti. Mezi náboženstvím a mravností je rozdíl věcný. Mravnost není náboženstvím a náboženství není mravností. Může být člověk nábožensky velice věřící, oddaný své církvi, svým dogmatům i předpisům, a nebude mravný, ba bude třeba nemravný. Nemluví jen o svatouštví. Ale náboženství je tolik různých forem, že prostě myslit, jako by ten, kdo má náboženství, proto už měl mravnost, je omyl. Mravnost, to je poměr člověka k člověku. Potřebujeme mravnosti ve svém styku s bližním. Náboženství vzniká z poměru člověka k celému světu, zvláště k bohu. Náboženství má širší okruh než mravnost; v náboženství mravnost je obsažena.

Náboženství má mravnosti být základem. Nedovedu si představit posledního rozřešení i mravní otázky bez náboženství. Ale mně nestačí náboženství pozitivní, to jest náboženství církví, které nyní jsou. Chci mít mravnost na náboženském základě, ale na náboženství jiném než tom, které se oficiálně podává. Jaké, do toho se nelze zde pouštět. Jen tolik bych ještě pověděl, že náboženství

nemá se ztotožňovat s teorií, s učením církevním. Lišíme tedy etiku náboženskou od theologické a církevní.

Při otázce po mravnosti a základech mravnosti jedna otázka, třeba se zdá formálního rázu, je důležitá: Jak poznáváme poslední pravdy mravnosti? Co má rozhodovat o mé mravnosti? Určitěji řečeno: mohou já vyvodit zásady mravnosti ze svého rozumu, či z citu?

Z rozumu vyvozovali základy mravnosti skoro všichni starší filosofové XVIII. věku. Filosofie rozumová, to byl ráz celého XVIII. století. Tenkrát bylo módou dovolávat se ve všem rozumu. Dnes v teorii a v praxi dovolávají se lidé rádi citu. Po době racionalismu nastala doba citu.

Významným jménem pro dobu racionalismu a pro etiku na rozum založenou je Kant. Čistý rozum podává člověku kategorický imperativ, vrozené vnitřní vědomí toho, co má být; podle Kanta tento imperativ je posvácen rozumem.

Proti tomu zase říkají jiní, a uvádím jen Huma: ne na rozum, nýbrž na citu, a to na sympatii, na humanitě, na lásce je založena mravnost. Mít se rád – to je kodex vši mravnosti. Dokazovat toho předpisu netřeba, cit sám sebou každému jej dává.

Přiznávám se tu k těm, kteří zakládají mravnost na citu, ale nemyslím, že cit má být v protívě k rozumu. Citů je mnoho: pěkných, nepěkných, šlechetných, nešlechetných, hrubých, surových – to všechno jsou city.

Citová ethika se nesmí ztrácet v citech. Myslím tedy, že soulad citu s rozumem a do jisté míry převládání citů nám bude základem mravnosti.

Po této formální otázce, jakým způsobem se dostáváme k základům mravnosti, ujasníme si ty základy. Z toho, co jsme slyšeli, nejlepší si vybereme. Než obávám se, že se bude zdát všechno samo sebou srozumitelné. Já si vždycky vzpomínám na Engšpíglu, jak svolal krejčí, že jim musí něco důležitého povědět. Všichni se sešli, a Engšpígl je upozornil, aby nezapomínali dělat uzel.

A podobně se vede tomu, kdo rozebrav soustavy filosofické a etické má podat své rozhodnutí.

Především nic nového, nýbrž staré uznané pravidlo je základem i moderní mravnosti: „Miluj bližního svého jako sebe samého!“

Kdo je bližním? Mluvíme o ideálu humanitním; přijímám tento ideál. Má pro nás smysl dvojí: Předně: ideál člověčnosti, být člověkem. Za druhé: ohled na člověčenstvo v nejširším rozsahu.

Avšak humanita jakožto láska k člověčenstvu v nejširším rozsahu snadno se stává abstraktní, láskou ve fantasii, ne ve skutečnosti. Láska musí být soustředěna. Milovat všechny stejně nelze. Vybíráme si a musíme si vybírat předměty své lásky. Musíme mít určitý cíl.

A proto bližní, má-li být láska k němu praktickou, účinnou, je nám nejbližší. A nejbližší každému je matka, otec, bratr, sestra, žena, děti. My ještě nemáme potuchy, co se dá dělat v tomto kruhu, o kterém myslíme, že jej milujeme. Ale prosím, stopujte sebe i jiné, jaký je náš poměr k nejbližším osobám, a užasneme často, jak málo je známe a jak málo je ve skutečnosti máme rádi. Aspoň nelze říci, že máme rádi to, co tak málo známe. Nejbližší z bližních byly by nám všem děti. Už dávno bylo řečeno: „Cti otce svého i matku svou!“ Já myslím, že máme k tomu přidat: A můj úctu k duši svého dítěte! Pamatuj na generace budoucí! Naše láska budíž tedy vzájemná, ale nepřestávej na vzájemnosti.

Bližní je mužovi žena, ženě muž. Tento poměr nejtěsnější musí pravá láska posvěcovat nejtěsněji. Žena mužovi je úplně rovná, jen rozdíl fyzický budíž uznáván: ona je slabší.

Jestliže humanitní ideál, hledící k člověčenstvu celému, je poněkud neurčitý, stává se určitějším tím, že obsahuje také národ? Není národnost také ještě neurčitá a všeobecná myšlenka? Méně než idea člověčenstva, ale většině lidí také ideál národnostní se rozplývá jako těm, kteří na člověčenstvo myslí. A co se nalze ve jménu národa jako ve jménu člověčenstva!

Láska, humanita musí být pozitivní. Často nenávist, například k národu druhému, pokládá se již za lásku k národu svému. Vyšší je

nenít té nenávisti, ale pozitivně milovat. Nebudu se pít o to, lze-li něco cizího tak milovat jako své. Například cizí národ milovat tak jako svůj. Bylo by nepřirozené to žádat; ale zvykne si, národ, rodinu, stranu svou, kohokoli milovat pozitivně, to jest bez pozadí nenávisti, a docela nový mravní svět se nám rozevře.

Láska musí být účinná. Musíme pro bližního něco udělat, proň pracovat. Ale prací není to nepokojné, rozčilené hledání a šukání; práce budiž klidná, vědomá svých cílů. Dnes už se práce doporučuje mnoho a všude. Ale je také práce v nepráci. Vzpomínám výroku Miltonova⁶⁷: „Ti, kdo stojí a čekají, také slouží.“ Dávat pozor na to, co se stane. Práce není ideálem, není posledním účelem. Je prostředkem. My, každý, když jsme upřímní, chceme mít prázdno. A pak půjde o to, jak s prázdňem naložit. Práce je práce drobná, nemilá. To je práce, čeho nikdo nechce dělat. Ale my jsme romantikové. Toho romantismu má každý dost. Chceme být reky a chceme se honosit velikými činy. Čin, ale ne práce. A kolik je těch generálů a reků a kolika lidem podaří se čin veliký? Všichni chceme být vůdci. Není pochyby, že vůdcové být musejí, ale vůdce nemá být pánem. Vůdcem dobrým bude ten, kdo dovede sloužit, a kdo cítí, že sám je veden a veden být chce. Někdy je potřeba velikých obětí, ale málokdy. Je lidí jistě málo, kteří měli příležitost, aby položili život, ale přece si všichni – ve fantasii – zobrazujeme situaci, ve které jsme ochotni položit za věc život. Ale to je fráze, fantasie. Člověčenstvo, národ, rodina, strana, kamarád potřebuje od nás práce.

Nemějme záliby v mučnictví. Nemějme záliby ve smrti. Je to divná věc: lidé chtějí žít a nedovedou se odtrhnout od smrti. Chceme-li tedy život, nechťme mučnictví. Jestliže se posud volalo: Pryč s mučiteli, musíme také říci: Pryč s mučeníky. Pokud jsou mučitelé, jsou mučeníci, ale pokud jsou mučeníci, jsou také mučitelé. Vzpomeňte si v románě Turgeněva Novina na sympatickou Mariannu, jak chce obětovat život za Rusko. Pořád čeká, kdy přijde

---

⁶⁷ John Milton (1608–1674), básník.

příležitost, kdy národ řekne: teď polož hlavu. Avšak ten okamžik nepřišel, třebaže pořád čekala. Ale přišel praktický člověk Solomin, ředitel továrny, a ten jí pověděl, oč běží: Rusko nečeká na obětování života, ale tomu nečistému hochovi vyčesej vlasy, umyj nečistou nádobu a tak dále, toho je potřeba.

Pracovat, to znamená odpírat zlému a důsledně. Všude, vždy a zejména zlému v jeho zárodku. To neznámená být radikální, ale vytrvalý. Nemít strachu, řekl bych. Ze strachu se lidé dopouštějí násilí, ze strachu lžou. Tyrán a lhář má strach, a otrokem je i ten, který znásilňuje. Seneca⁶⁸ řekl: „Contemptor suaemet vitae dominus alienae.“ (Kdo zhrdá svým životem, je pánem života cizího.) Ale ovšem nesmíme zneužívat své moci – pánem života cizího.) Ale podváděn, nesmíme ho podvádět.

Láska není citlivůstkařstvím. Jsme příliš sentimentální, a sentimentalism je egoism. Rádi se mazlíme s dětmi i s dorostlými, ale nemáme potuchy o té uvědomělé lásce, o které Neruda mluvil.

Taková uvědomělá láska musí povědět něco, co na prvé poslechnutí snad zarazí: Miluj sebe! Ale není to nic divného; Kristus také řekl: Miluj bližního svého jako sebe samého! Než lidé nedovedou milovat sebe. Chytráctví a vypočítavost není ještě sebeláskou. Miluj sebe a starěj se o sebe. Nechtěj stále oblažovat, jen dělej svou povinnost.

Veliké zlo je, že žijeme v myšlence, co řekne o mně soused. Ale o to běží, mít svůj úsudek, svou individualitu. Odhodlejme se být svými! Nežijme na cizí účet, na cizí svědomí.

Mravnost je založena na citu. Ale není každý cit pravý, pěkný, a protože mravnost na citu je založena, neodporuje proto rozumu. Hledejme vzdělání; právě proto, že cit je slepý, musíme citu svítit rozumem. Vzdělání hledejme praktické, ale také všeobecné a filosofické. Dnes zejména je také třeba vzdělání historického, politického. Mravnost dnes znamená do veliké míry mravnost politickou. Nedělejme rozdíl mezi politikou a mravností.

⁶⁸ Lucius Annaeus Seneca (cca 4 př. Kr. – po Kr.), filozof, dramatik, básník a politik.

Chceme-li vzdělání, budme pozorni, učme se myslet, ale nebudme všeteční. Být moudrý, o to běží. Mnohovědnost nás nespasí.

Pokud je to možno, všechny své síly musíme pěstovat souladně. Nejen ducha, nýbrž i tělo. Pokud možno vzdělání harmonické.

Musíme věřit v pokrok, že se život jednotlivce a celku lepší a že bude pořád lépe. Kdo věří v pokrok, nebude netrpělivý. Pokračovat znamená špatné překonávat. Špatné překonávat dobrým – to není tak těžké, ale těžko je překonávat dobře lepším.

Člověk od přírody je slabý, ale není z gruntu zlý. Proto v součinnosti všech můžeme pokračovat.

Láska pravá spočívá na naději. V naději na život věčný. Taková láska je teprve láskou, protože věčné věčnému nemůže být lhostejno. Věčnost – věčnost nenastává teprve po smrti, věčnost jest již teď, v tomto, v každém okamžiku. A proto neodkládat ničeho pro nějakou věčnost vzdálenou.

Upíraje zrak k věčnosti, neopovrhuj hmotou, tělem, že duch je vyšší. Není hmota, není tělo bez hodnoty. Není hmota a tělo zřídlem zla, ale duch! Nečistota netkví v hmotě, v těle, ale pochází z ducha.

Neleň, ale nerozčiluj se, neboť jsi věčný. Odměňuj všecko správně; co neuděláš ty, dodělají jiní. Moderní člověk nemá stání, nemá klidu. Co neuděláš dnes, uděláš zítra, co neuděláš ty, udělá druhý, a když to vůbec neuděláš a když to nikdo neudělá, tož si řekni, že se také pán bůh stará o to, co stvořil.

Naděje v život věčný je tedy základem naší víry životní. Víry, pravím, protože na víře život a práce je založena. Skepse, pochybování, je k práci neschopná. Ale víra naše již nemůže být slepá, nýbrž zdůvodněná; můžeme mít jen víru, která prošla ohněm kritiky, tedy přesvědčení.

To je asi suma toho, co bych si utvořil z různých soustav ethických. Není to nic nového. Nesmíme očekávat, chceme-li si tajemství a úkoly života doopravdy rozluštit, bůhvíjakých nových zjevení. Vzpomínám na bohatého mladíka v evangeliu. Od své mladosti ostříhá všech příkázání desatera a chce mít život věčný.

Kristus mu radí, chce-li být dokonalým, aby prodal, co má, a následoval jej. „Uslyšev pak mládenec tu řeč, odešel smuten, nebo měl statků mnoho.“ Vždycky jsem o tom přemýšlel: odešel smuten jenom proto, že měl prodát, co měl? Patrně byl to docela dobrý hoch, mladík vzdělaný, žijící podle oficiální morálky a oficiálního náboženství, ale cítil jeho nedostatečnost. Šel tedy k mistrovi za tím účelem, aby slyšel něco hodně nového, velikého. Ale mistr nedává jiné rady než: Měj lidi rád!

Nehledejme nějakých tajemných, nadmíru hlubokých a nových formulí a posledních slov pro všechny hádanky života. Hádanky jsou staré a odpovědi k nim jsou také staré. A mnohé ty odpovědi jsou dobré a správné. Ale tobě budou správnými, když je pochopíš sám a v okolnostech svých, jen sobě vlastních. Pak mnohé, co jsme dávno slyšeli, dostává pro nás nového smyslu. A tak pokračujeme, že to, co již známe, postřehujeme v novém osvětlení, že se nám na starém zjevují nové stránky.

V tom se jeví hloubka myšlení a pochopení, že dovedeme postřehnout něco v tom, co dávno je známo, co denně slyšíme, k čemu jsme byli vedeni a o čem jsme byli přesvědčeni, že tomu již zcela dobře rozumíme.

1

Program demokracie

Pokládám dnes za svůj úkol povědět něco o těch problémech, které demokracie a demokratism myslícímu člověku a zejména vám, českým studentům, dávají a dávat by měly. Odpustíte, budu-li stručný, protože je látky mnoho. Smím se dovolávat leččehos, co jsem již o věci pověděl a napsal.

Demokracií dnes rozumíme tu demokracii – na rozdíl od dřívějších snah – která od takzvané Veliké francouzské revoluce se vyvíjí. Heslem svoboda, rovnost, bratrství, revoluce prohlásila suverenitu lidu proti absolutismu a monarchismu a prohlásila a kodifikovala přirozená práva člověka a občana. Tento moderní demokratism pojmově i historicky čelí a čelil aristokrácii, to jest aristokratické oligarchii. Monarchism je vyvrcholením aristokratismu. Tedy běží o poměr, o spor demokratismu s aristokratismem.

Program demokracie je dán: předně všeobecné právo hlasovací s jeho parlamentárními důsledky. V parlamentarismu bude klást důraz na moc zákonodární – každý volič je zákonodárce, nejen císař a aristokraté, kteří toto oprávnění mívali výlučně pro sebe. I vojenství se demokratisuje, militarism přechází v milici. Zahraniční politika má se demokratisovat a již se demokratisuje; stará diplomacie aristokratická ustupuje pořad více nearistokratickému konsultství a věcné správě zahraničních poměrů. Školství a celá administrace vůbec pořad víc a více se demokratisují. Pokud konečně běží o hlavu státu, tedy z demokratického hlediska přijímá se monarchie, ale omezená, ne absolutistická, tedy monarchie konstituční anebo ještě dále parlamentní. Nemusím vykládat, že parlamentní monarchie je více než konstituční – my v Rakousku máme konstituční, Anglie, Francie mají parlamentární. (V parlamentární monarchii rozhoduje většina.) Mnozí se domnívají, že demokracie přirozeně vede k ústavě republiční a ukazují na vývoj

politický zejména již také v Evropě, jak nejpokročilejší národové po mnohém úsilí se stali republikánskými.

Tento program demokratický je empiricky dán; ale teď začneme přemýšlet a poznáme, že v podstatě demokracie, demokratismu, jsou značné obtíže; je nutno znát, které jsou tyto obtíže.

Otec moderního demokratismu Rousseau pověděl často opakovaný výrok, že demokracie v pravém slova smyslu, totiž aby lid, všichni lidé vládlí, lidovláda, je nemožná, že nikdy nebyla a nebude. Rousseau totiž požaduje vládu lidu přímo. Je proto proti parlamentarismu jakožto vládě nepřímé, poslanec je mu jako voják v parlament vyslaný, aby sloužil, majorita potlačuje minoritu.

Rousseau vidí demokratism hlavně v zákonodárné činnosti, on chce, aby počet občanů byl malý, proto chce velké státy rozbit na malé federativní obce, aby každý občan občana znal, aby se snadno mohli shromáždit, aby na shromážděních opravdu se mohla všeobecná vůle projevit. Požadoval jednoduché mravy, zavrhoval luxus, vůbec všechny civilisační komplikace. Viděl v civilisaci úpadek, občané musí mít stejné, rovné, vnější poměry, a potom teprve možno mluvit o demokratismu přímém.

Není pochyby, že geografie a počet obyvatelstva rozhoduje, jak to Rousseau znamenal. V Athénách volní aristokratičtí občané se mohli skutečně sejít na velkém fóru a od osoby k osobě se dohodovat. Ale občané Spojených států, jak se tam má přímá demokracie ustanovit? Musí být nepřímá, a nejen ve Spojených státech, i v menších státech je možné jen nepřímé zastoupení. Přímá vláda doopravdy byla by vůbec nadmíru obmezena: Kolik jeden člověk dovede opanovat druhých!

I v tom nejzazším asijském carismu je vláda nepřímá, ten jeden nevládne sám, nýbrž pomocí tisíců nad těmi miliony. Řada místodržících.

Požadavky přímého vládnutí podléhají pochybnostem. Narážím na zajímavé velké hnutí syndikalistické ve Francii a v jiných státech. Je proti parlamentarismu a domnívají se, že tato nová forma v odborových organisacích – syndikalistických – uskutečňuje vládu

přímou. Zdá se však, že revoluční směr, který v tomto hnutí jest, v poslední době se mímí a před několika dny jeden z hlavních orgánů *La guerre sociale* vydal prohlášení, že je chyba v dnešním antiparlamentarismu. Dnes demokratičtí teoretikové i praktičtí někteří se vyslovují proti demokratickým požadavkům referenda, iniciativy, i minoritního zastoupení.

Z demokratického stanoviska vzniká dále problém: centralism – autonomism; stát z demokratického hlediska byl by federací obcí, obec byla by politickou základní jednotkou, centrální moc byla by redukována na minimum. Vedle obcí máme dnes různé autonomní korporace. Odborové hnutí vzniká, různé stavovské organisace. A jestliže se polemizuje proti organisacím stavovským po stránce hospodářské, nesmí se zapomínat, že vývoj tento posud není ukončen. Přichází tu něco nového do posavadní organisace společnosti. Kvalifikace těch organisací přichází ku platnosti. Jaký bude vývoj, to netroufám si povědět, jistě že z těchto kvalifikovaných vrstev bude kvalitativně pozměněn i parlament.

Vládnutí, vláda – toť v praxi dnešní byrokracie. (Já pro stručnost musím užívat hesel, a jedním z nich je *byrokracie*.) Mohl bych ukázat na vady byrokracie, co však je vadné, musí být napraveno, co je správné, má být rozvinuto. Dnešní byrokracie, ať evropská či americká, trpí vadami. V Americe vyměňovala se byrokracie – alespoň vyšší – po určité řadě let s nastolením nového presidenta – ale upouští se od toho, i tam se byrokracie stává stálou.

Jedna z nejdůležitějších odvětví byrokracie jest soudní. Není nahodilé, že soudcové (i u nás v Rakousku) jsou mnohem nezávislejší než jiné úřednictvo. Když se o tom přemýšlí, přijde se k poznání, že soudcové jsou spoluzákonodárci, a to někdy důležitějšími než některý parlament. Soudcové vyvíjejí zvykové zákonodárství a špatná je představa právníků, že zvykové právo již přestalo. To platí i pro politickou část byrokratického aparátu, a proto pravím, že byrokracie má velikou důležitost zákonodarnou.

Tedy všude jen vládnutí nepřímé! Stejně vládnutí vidíme také v *politických stranách* moderní demokracie a v *parlamentu*, který je

možný jen za spolupráce politických stran a *žurnalistiky*. Parlament je nemožný bez stran. I v nejlidovějších stranách je také jen nepřímé vládnutí. Vidíme to z práce francouzsky píšícího sociologa Ostrogorského⁹⁸ a obzvláště z práce italského sociálního demokrata Michelse⁹⁹; Michels dobře ukazuje, jak ve stranách, čím jsou větší, tím spíše vzniká *oligarchie*. Oligarchie de facto vládne v demokracii, jako vládne za absolutismu.

2

Demokracie – boj proti násilí

Demokracie je opravdu *contradictio in adiecto*, to jest, jestliže se klade důraz na *-kracie*, vládnutí; demokracie znamená lidovláda, ale neběží o vládnutí a panování, nýbrž o *lidospřávu*. Správa, administrace, to je hlavní věc pro demokracii, pro aristokrata je hlavní věcí vládnutí: stojí proti sobě administrativa demokracie a vláda aristokracie. Naše české „pán“ vyjadřovalo stručně oligarchické, aristokratické panování, vládnutí.

Avšak v moderní době pravé demokracie žádáme v administrativě především věcnost. My říkáme, že politika se nám stává nejen empirickým uměním, ale, a to v první řadě, *vědou*. A moderní hnutí demokratické jest organicky a nutně spjata s vědou, nikoli ovšem s učeností, s profesorským mandarinstvím. Politicky *myslit* a *pozorovat*!

Nejen svobodu a rovnost hlásala francouzská revoluce, také *bratrství*, ať již to bratrství chceme formulovat jako lásku k bližnímu, což v moderní době zavání církevnictvím, nebo jako humanitu, ačkoli i to slovo již se nelíbí.

Ale všechno politické úsilí konec konců vychází z mravního úsudku, *demokracie je úsilí proti nadvládě*, proti násilnosti. Co jiného jest aristokracie než násilí – demokracie boj proti tomuto násilí.

Jestliže není mravního rozdílu, pak, prosím – a to bych rád věděl – jaký důvod má demokrat proti aristokratu? Nebojte se, prosím, že se tím spojuje politika s etikou, ne, to jsou dva různé vědní obory; ale jde o to, pochopit, že *máme v etice svůj rozhodný důvod pro demokratism*.

A populární demokratický řečník, který stojí na stanovisku Marxova amoralismu, také žaluje na bezpráví, které se děje. Všecko politické úsilí konec konců je apel na city sympatie a lidskosti. A máme-li přehodnocovat staré hodnoty, tož právě to *přehodnocování* existuje. Nietzsche dává nové hodnoty, ovšem etické,

⁹⁸ Moisej Jakovlevič Ostrogorskij (1854–1919), politolog a sociolog.

⁹⁹ Robert Michels (1876–1936), sociolog, autor teze o „železném zákonu oligarchie“.

to je věc hlavní. Tedy: v politice (demokratické) žádáme nejen posuzování věcné, nýbrž i mravní. Možná, a upozorňuji na to, že se proti tomu názoru bude polemisovat, že to je moralisování, morálkaření – nic naplat, jinak než na morálních základech nelze politické snažení odůvodňovat. Stačí-li moc, to jest prakticky větší silnější moc, je-li moc pravdou a právem, pak ovšem politika se stane částí – zoologie. A basta!

Aristokratism naproti demokracii je tedy aristokratická oligarchie; kde jsou páni, tam jsou sluhové a otroci. Aristokratism nejen politicko-sociální a vojenský, je také aristokratism v náboženství – plebs v Římě měla jiné bohy než aristokraté, každý katolický laik má jinou morálku než aristokracie (kněží, mnichové); jest aristokratism jazykový, národní a rasový, a ovšem aristokracie hospodářská. Podstatou aristokratismu jakožto oligarchie je organisace hierarchická, jak ji ve vojsku a římské hierarchii nejlépe vidíte. – Aristokracie nepracuje, nekoná té drobné, černé práce, jak říká Rus; pro tuto byli a jsou otroci. Demokratism je založen na práci. A proto pracující lid se demokraticky organisuje: to není jen stavovství, jak se vždycky vytýká, to je demokracie v pravém slova smyslu, která se tu organisuje vedle těch jiných pracujících inteligentů, a není náhoda, že inteligent a dělník, student a dělník se nalézají velmi často.

Proto si také musíme uvědomit, že demokracie není něco přirozeného, musí se usilovně vypracovat. Přirozený je (v tom zvláštním smysle) aristokratism, každý z nás chce být pánem, my všichni jsme aristokraty. A být demokratem uvědoměným, demokratem nejen na tribuně, ale v každém počínání – do toho máme daleko a k tomu musí inteligent demokrat přihlížet.